

DARBAI. Pabrėža daug nusipelnė tyrinėdamas Lietuvos augmeniją, kurdamas lietuvišką botanikos terminą. Tai buvo pirmasis botanikas, savo darbus rašęs lietuviškai. Jis parašė botanikos vadovą *Taislius auguminis* (1843, dalis išleista 1900), sudarė lotyniškai lietuvišką botanikos žodyną (apie 1829), augalų morfologijos lietuviškų terminų žodyną, parašė darbų iš medicinos, farmakognozijos, taikomosios botanikos. Pabrėža surinko apie 800 augalų rūšių herbariumą, kurio dalis vėliau pateko į Odesos universitetą, o kita dalis – į Kauno universitetą, apraše keletą naujų augalų rūsių, daug naujų atmainų, surinko samaną ir kerpių kolekciją, kuri saugoma Vilniaus universitete.

Iš religinių Pabrėžos raštų svarbiausi yra jo pamokslai. Jų žinomi šeši rinkiniai sudaro 5364 rankraščio puslapius.

POEZIJA. Pabrėža rašė eiléraščius – lietuvių ir lenkų kalbomis. Kiek jų ir kuriuos parašė, sunku pasakyti. Neabejojama tik kelių jo lietuviškų eiléraščių autorystė.

Eiléraštis „Esu sau žmogelis šarpus kožname darbe“ sutautosakėjo, virto daina (užrašyta apie 50 variantų, daugiausia iš Šiaurės Lietuvos). Eiléraštis išliko tarp S. Daukantui atsiustos tautosakos. Kartais jis būdavo priskiriamas S. Valiūnui. Kad jis parašė Pabrėžą, rodo Daukanto prierišas lenkų kalba prie vieno dainos varianto: *napisana p. X Pabreža* (parašyta kun. Pabrėžos). R. Mikšytė atkreipė dėmesį, kad eiléraštis yra panašus į lenkų tautosakinę dainą, kuri savo ruožtu primena vokiečių dainą, gausiais variantais plitusią XV a. pabaigoje. Lenkiška daina prasideda taip:

Jestem sobie chłopek
zręcznie pługiem orzę,
Wszyśko mi się wiedzieć
chwała Tobie Boze.

Vokiškos dainos pradžia:

Ich bin ein freyer Bauers Knecht!
Ob mein Stand gleich ist eben schlecht,
So acht ich mich doch eben so gut,
Als einer, der am Hoffe thut,
Traltiralla.¹

K. Moigis (Maigys), atsiuntęs S. Daukantui vieną dainos tekštą, aiškino, kad ji pirma buvo sukurta lietuviškai, tik paskui išversta į lenkų kalbą. Vertimas prasidejės žodžiais: „Chłopak cny ja, chłopak w polu wesoł orze...“² L.A. Jucevičius veikale *Lietuva* (1846) išspausdino lenkišką eiléraščio tekštą ir spėjo, kad į lenkų kalbą ji išvertė S. Valiūnas.

Eilérastyje, pasikliaujant Dievo pagalba, džiaugiamasi kuklaus ir paprasto, sąžiningo ir doro gyvenimo teikiama laime:

Esmi sau žmogelis šarpus kožnam darbe,
Vis man pagal noro klojas, Dieve, bük Tau garbē.

Atlikau baudžiavas, kiek uždėjo ponas,
Gir už tat mane urėdas ir kunigs klebonas.

Užmokéjau donį, nors su didžia bėda,
Nebijau dabar nei pono, né savo urėdo.

Žydui nesu skolings, noris kas nedėlę
Atsigeriu patsai alaus, perku dėl prietelio.

Turiu jungą jaučių, tris žirgus iššertus
Ir namelius neskolingu, dėl kožno atvertus.

Turiu du sūneliu, dvi skaisti mergeli,
Kas tikt anas gaun regėti, sako, kad panelės.

Prie tos mano laimės, kad ir pati ščyra,
Visi turtai ir karūnos dėl manęs nieks yra.

Kas ponui po žvaizdžių, kad pati apgauna,
Vargo mano nemainyčiau į jo didžią naudą.

Nors mažas prūdelis, vienok užmal mierą,
Tankiai, kur dideli turtai, tikros meilės nėra.

Aš visados linksmas, ar ariu, ar séju,
Bük ir toliau, prašau, Dieve, mano geradėju.¹

¹ Daukantas 1983, 1:350.

Kitas eileraštis „Apie pypkininką“ irgi virto daina „Nieks mān didybės, didžių vyresnybės“ (užrašyti 7 variantai Žemaitijoje). Eileraštį S. Daukantas įdėjo į savo rinkinį „Pasakos masių“ (1835), kuris nebuvo išleistas. Kad eileraštį parašė Pabréža, sprendžiama iš Daukanto pastabos ant rankraščio: X. Pabréža (kun. Pabréža). Eileraščio idėja yra naujas eileraščio „Esu sau žmogelis...“ idėjos variantas, tik čia nuolat kartojasi rūkomos pypkės vaizdinių, eileraščio pabaigoje igau-nantis filosofinės prasmės: kaip išsklaido ir išnyksta pypkės dūmai, taip mirties akivaizdoje netenka vertės žemiški rūpesčiai ir žemiškos gérybės – todėl ir gyventi reikia ramiai ir linksmai, nieko nebijant, niekam nepavydint ir ant nieko ne-pykstant:

Nieks man didybės, didžių vyresnybės,
Kuriems paklepčiai atim jų ašrybes.

Nér man ponystės, ir tuomi niekina,
Vienok aš linksmas pypką sau kūrinu.

Sumnenė čysta niekad nesmūtnijas,
Ana nebijo, kad kilst perkūnijos.

Neboju nieko tabokelj trindams,
Stoviu atvožniai, pypką sau kūrindams.

Ansai tirionis, kursai svietą spaudo,
Dreb girdėdamas, kad perkūnai šaudio.

Aš, žaibus mėtant, save pats stiprinu
Ir antrą pypką prikimšęs kūrinu.

Tam neužvydžiu pavadžiaus geriausio,
Kurs prasto stono rand čestį aukščiausią.

Tegul šlovinas, aš tuomi niekinu,
Stovėdams žemai, pypką sau kūrinu.

Néra man smūtkų, nežinau, kas bėda,
Ir dėkavoju, kad P[ons] D[ievs] taip rédo.

Jei man plakai, kad provą niekinu,
Aš jam kloniojuos ir pypką kūrinu.

O dūms regimas, ant oro išnykstas,
Paduod man misles, kad nebūčiau pykstas.

Primen man aiškiai, jog, čion gyvendamas,
Turiu veizéti ką rasiu mirdamas.¹

Mažesnės literatūrinės vertės, grynai didaktiškas yra eiléraštis „Apie neučyvus apsiéjimus jaunuomenės“ („Nu, jūs, mergės, gudriai dirbkit“). Ant šio eiléraščio vienintelio rankraščio Daukantas užraše: *napisana p. X Pabreža*.² Vacl. Biržiška linkęs priskirti Pabréžai ir daugiau Daukanto tautosakos archyve išlikusių eiléraščių: „Dainé vainos“, „Dainé žydū“, „Krupniks, trunkas gražiausis“, „Gailesys ultojaus“, „Dainé apei pijoką, atmetantį arielką“, „Apie patiešimą rūpesnių žmonių“, „Eilos apie sprovą... Telšiuose atbūta“, „Služyłem u pana ja pierwsze lato“.³ Iš jų „Eilos apie sprovą...“ dabar pagrįstai priskiriamas ne Pabréžai, o S. Valiūnui. Labiausiai tikétina, kad Pabréža parašė eiléraštį „Apie patiešimą rūpesnių žmonių“, kadangi panašaus turinio yra jo eilérašciai „Esu sau žmogelis“ ir „Apie pypkininką“. Kitų eiléraščių autorystei nustatyti kol kas trūksta argumentų. Yra išlikęs ir lenkiškas Pabréžos eiléraštis „Oda druga na Imieniny Prefekta“, nurašytas Daukanto.⁴

J.A. Pabréžos pamokslus, jų ryši su jo poezija yra tyrinėjės A. Tereškinas⁵, o jo du geriausius eiléraščius („Esu sau žmogelis“ ir „Apie pypkininką“) – S. Žukas.⁶ Tereškino nuomone, Pabréža „išreiškia vieną ano laiko žmogaus elgsenos bei veiksenos tipą, kuris apibūdintinas kaip asketo ir stoiko derinys“.⁷ Žukas irgi prieina prie panašios išvados: „Pabréža nori rasti įmanomą, padorą ir net garbingą gyvenimo būdą duotomis salygomis, bet tam reikia sutelkti vidines žmogaus pastangas; šitą pasitempimą galima apibūdinti kaip priklausomybę tretininkams, o galima ir visai abstrakčiai – kaip stoiską laikyseną.“⁸

¹ Daukantas 1983, 1:351.

² Ibid., 352–353, 541.

³ Biržiška 1963, 2:315–316;
Daukantas 1983, 1:428–429, 549;
465–468, 554; 420–421, 549; 392,
547; 399–402, 547; 420, 549;
340–347, 538.

⁴ Biržiška 1963, 2:315.

⁵ Tereškinas 1994, 31–41.

⁶ Žukas 1995, 111–131.

⁷ Tereškinas 1994, 31.

⁸ Žukas 1995, 131.